STADII ÎN GRAMATICALIZAREA CONECTORILOR CONCESIVI: TIPARUL *CONECTOR CONDIȚIONAL + FOCALIZATOR* ÎN ROMÂNA DIN SECOLELE AL XVI-LEA – AL XVII-LEA

RODICA ZAFIU
Universitatea din Bucureşti /
Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti"
al Academiei Române

În română, ca în multe alte limbi, conectorii concesivi se caracterizează printr-o mare varietate, prin instabilitate şi îmbogățire permanentă a inventarului. Majoritatea conectorilor concesivi din româna actuală sunt relativ recenți, provenind din procese de gramaticalizare care pot fi urmărite pe parcursul secolelor din care se păstrează texte scrise[1]. Vom descrie în cele ce urmează traseele de gramaticalizare ale conectorilor care aparțin celui mai productiv tipar concesiv din română, constând în asocierea conectorilor condiționali cu o particulă focală. Persistența acestui tipar, bine reprezentat în toate etapele românei din secolul al XVI-lea până în prezent, este adesea mascată de concurența dintre mai mulți conectori condiționali şi mai mulți focalizatori, de prezența unor elemente facultative şi de oscilațiile de topică. Tiparul caracteristic ilustrează şi trecerea de la valoarea concesivă condițională la cea concesivă reală (proces încheiat prin specializarea conjuncției *deşi* pentru concesiva reală şi reiterat prin tendința actuală a conjuncției *chiar dacă* de a introduce, în afara concesivelor ipotetice, şi concesive reale). Situația din secolele al XVI-lea – al XVII-lea diferă de cea actuală în primul rând prin poziția focalizatorului care intră în componența conectorilor concesivi în curs de gramaticalizare.

1. Sursele conectorilor concesivi în perspectivă tipologică

Gramaticalizarea conectorilor concesivi manifestă mari similitudini în limbi diferite; într-o perspectivă tipologică (König 1985a,b; Harris 1988; Haspelmath, König 1998, Chen 2000, Lindschouw 2011), sursele cele mai frecvente sunt: (a) asocierea *conectorilor condiționali* cu o *particulă focalizantă* (König 1985a: 270); (b) *circumstanțiale temporale sau conectori de concomitență,* modificați funcțional fără intervenția altor particule (Harris 1988, cf. Heine, Kuteva 2002: 293); (c) construcții cu *cuantificatori universali*; (d) formule care

[1] Situația din română nu este neobişnuită, ci confirmă un fenomen mai general: „Concessive meanings develope late in the history of specific clause linkage markers partly because the concessive ist more abstract, partly because it is more complex logically" (Hopper, Traugott 2003 [1993]: 187).

BDD-V1124 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:09:14 UTC)

indică *poziția scalară extremă*; (e) secvențe care exprimă lexical *adversitatea, conflictul;* (f) secvențe care exprimă lexical *admiterea, certitudinea, factualitatea, volitivul* etc.

Primul tipar este foarte răspândit: conectorii condiționali – adesea provenind, la rândul lor, din conectori *temporali* („temporal notions provide one of the major lexical sources for conditional connectives", König 1986: 230) − sunt principala sursă pentru marcarea concesiei, în multe limbi[1]. Haspelmath, König (1998) îl consideră tiparul cel mai bine reprezentat în limbile europene pentru realizarea concesivei condiționale scalare[2].

Procesul de gramaticalizare prototipic se desfăşoară, după König (1985a: 270), în două etape: inițial, conectorul de sursă condițională este folosit indistinct pentru concesive condiționale şi pentru concesive reale; ulterior, acesta se specializează pentru concesivele reale (propriu-zise, factuale)[3].

În limbile romanice s-a constatat pierderea conectorilor concesivi din latină, ale căror principale surse ar fi fost, după Harris (1988: 76), tiparul indefinit, cel volitiv şi cel temporal. Şi în latină exista tiparul **focalizator + conector condițional** (lat. ETSI, compus din *et* 'şi' şi *si* 'dacă'), ale cărui întrebuințări textuale ilustrau trecerea de la valoarea primară de conector concesiv condițional la cea de concesiv propriu-zis, introducând o concesivă reală (Bertocchi, Maraldi 2011: 146−147).

2. Conectorii concesivi din română în diacronie

Modificările în inventarul mijloacelor de marcare a concesiei din română, începând cu primele atestări din secolul al XVI-lea, par să confirme modelul general, constând în variație ridicată, gramaticalizare târzie, tipare preferențiale. Avram (1960: 153−187) a constatat că exista, în secolele al XVI-lea – al XVII-lea, o mare varietate şi instabilitate a realizării subordonării concesive (v. şi Frâncu 1997: 170, 2009: 225, Stan 2013: 253 etc.). Reducerea variației, în secolele următoare (Avram 1960, Frâncu 2009: 394), se realizează prin dispariția unor construcții şi prin gramaticalizarea altora.

2.1. Listele stabilite în descrierile gramaticale ale limbii vechi pot crea impresia că raportul concesiv era marcat în mod cu totul nespecific: Avram (1960: 154) începe enumerarea conectorilor concesivi cu unitățile multifuncționale − *ca, că, căce, cum*; descrierea şi exemplele sale vor fi preluate de sintezele următoare (Rosetti 1978: 579−580, Frâncu 1997: 170, Avram 2007: 260−264 etc.). Numărul mare de conectori nespecifici se poate explica prin faptul că autoarea pornea, în investigația sa extrem de detaliată, nu atât de la un tipar sintactic, cât de la un conținut semantic, căruia îi înregistra toate realizările. Cum relația semantică de concesie se poate realiza şi altfel decât prin subordonare concesivă (respectiv prin coordonare adversativă sau chiar copulativă), exemplele nu sunt totdeauna relevante pentru un inventar al conectorilor concesivi. În cazul traducerilor religioase, nu totdeauna unui tipar concesiv din versiunile moderne îi corespunde o realizare similară în

[1] König (1986: 231): „conditional connectives, in combination with certain particles, provide one of the major sources for the development of concessive connectives". Exemplele dintre cele mai cunoscute sunt engl. *even if*, fr. *même si*, it. *anche se* etc.

[2] Tiparul este descris ca alcătuit din „a conditional clause plus a scalar additive focus particle ('even')" (Haspelmath şi König 1998: 584).

[3] În tipologia curentă, propozițiile concesive prototipice sunt cele reale (propriu-zise), echivalente semantic cu adversativele de contrazicere a aşteptărilor, dar semnalând diferit, prin subordonare explicită, segmentul „irelevant"; legătura dintre concesive şi adversative a fost descrisă, pentru română, de Dragomirescu 1939.

BDD-V1124 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:09:14 UTC)

textele vechi. În exemplul (1), contrastul este realizat în versiunile vechi prin coordonare adversativă − conectorul *ce* (1a), *iară*, (1b) − sau copulativă − *şi* (1c) − iar în versiunea modernă prin subordonare concesivă, cu un corelativ adversativ în regentă − *deşi... însă* (1d). Conectorul *ca* (1a), care a fost considerat în acest exemplu un element concesiv (Avram 1960: 154) este pur şi simplu subordonatorul modal al ambelor propoziții (echivalentul lui *ca când* în 1c, al gerunziului în 1b sau al construcției predicative suplimentare din 1d):

(1) a. ***ca*** *eu cu trupul acolo nu sânt,* ***ce*** *cu duhul* (CPr.1566: 295) [Cor. I, 5,3]
b *eu fiind departe cu trupul,* ***iară*** *cu sufletul aiave* (NT.1648: 227v)
c. ***ca când*** *aşi lipsi cu trupul* ***şi*** *aş fi de față cu duhul* (BB.1688: 867)
d. ***deşi*** *departe cu trupul,* ***însă*** *de față cu duhul* (BG.1939: 1274)

Listele foarte lungi de conectori din secolul al XVI-lea pot fi aşadar reduse prin eliminarea unor cazuri ca (1) sau a unor secvențe incluzând elemente care nu aparțin conectorilor concesivi; de exemplu, în secvența *să amu şi*, conectorul concesiv este doar *să... şi*[1], particula *amu* fiind doar un marcator discursiv de continuitate, plasat după primul constituent al propoziției (Zafiu 2009).

De altfel, lunga listă de conectori din secolul al XVI-lea din Avram (1960: 154–158) este urmată de o concluzie care ierarhizează fără echivoc faptele: „cel mai important ca frecvență este grupul de conjuncții care au ajuns să introducă propoziții concesive pornind de la valoarea lor condițională" (p. 158).

Din secolul al XVI-lea şi până în prezent, conectorii concesivi din română apar şi se fixează în tiparul conector condițional + focalizator (ex.: *deşi*) sau provin din expresii volitiv-deziderative (ex.: *săva că*) ori din expresii cu *cuantificatori universali* (ex.: *cu toate că*); predominant lexicale, nefixate sunt expresiile care exprimă adversitatea, conflictul (ex.: *în ciuda faptului că*).

2.2. Sursa principală a conectorilor concesivi din româna actuală este tiparul care asociază conectorii condiționali cu o particulă focalizantă; această asociere stă la baza celor mai frecvenți conectori specializați pentru marcarea concesiei: *deşi* (< conjuncția condițională *de* + particula adverbială focalizantă *şi*) şi *chiar dacă* (< particula adverbială focalizantă *chiar* + conjuncția condițională *dacă*)[2]. În structura internă a celor doi conectori se recunoaşte tiparul similar, chiar dacă diferă materialul lexical (*de* vs. *dacă*; *şi* vs. *chiar*), ordinea elementelor (focalizator postpus vs. antepus) şi gradul de sudură (cuvânt sudat − *deşi* − vs. sintagmă în care mai sunt posibile intercalări: *chiar [...] dacă*). Din punct de vedere semantic, *deşi* este specializat pentru concesivele reale (cf. GALR 2008, II: 597), iar *chiar dacă* introduce în primul rând concesive ipotetice (condiționale) şi ireale (Bara 2013: 13).

În româna actuală, sunt în uz mai multe versiuni ale grupării dintre un conector condițional şi focalizatorii *şi* sau *chiar*: *şi să, chiar să* (în concesivele care folosesc conjunctivul), *şi de, chiar de* (popular), *şi dacă, chiar dacă* (standard). În structuri negative, focalizatorul este *nici*. Interpretarea acestor grupări diferă de la o gramatică la alta, statutul de locuțiune (care ar urma constatării unui stadiu avansat de gramaticalizare) nefiindu-le

[1] Avram (2007: 262) consideră că *să amu şi, să amu să şi* sunt *variante* ale conectorilor, în care *amu* are rol de întărire.

[2] Reprezentativitatea celor doi conectori e confirmată de folosirea lor în definirea prototipică a concesivei, în GALR: „Realizarea definitorie a circumstanțialului concesiv este propoziția conjuncțională introdusă prin *deşi* (sau prin locuțiunea *chiar dacă*)" (2008: 592).

BDD-V1124 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:09:14 UTC)

recunoscut în mod unitar. În GA (1966: 227) erau considerate locuțiuni atât *chiar dacă* şi *chiar de*, cât şi (a) *chiar să, chiar fără (ca) să;* (b) *şi dacă, şi de, şi... să, şi fără (ca) să;* (c) *nici dacă, nici de, nici să*. GALR (2008: 593–594) tratează doar secvențele *chiar dacă* şi *chiar de* ca locuțiuni conjuncționale specializate, menționând faptul că ele pot apărea şi în variantă disociată, în cazul avansării/tematizării unor componente sintactice. În GBLR (2010: 577) se afirmă explicit gramaticalizarea celor doi conectori (*chiar dacă, chiar de*), alte situații fiind descrise ca efect al ataşării focalizatorului la propoziția concesivă. Diferențele de interpretare corespund unor grade diferite de fixare a construcțiilor.

Principalele schimbări istorice ale acestui tipar constau în: (i) substituirea unui conector condițional cu altul (*să / de – dacă*), (ii) apariția unui focalizator mai bine marcat, *chiar*, în concurență cu *şi* (care e adesea ambiguu între valoarea adverbială şi cea de conjuncție copulativă) şi (iii) plasarea focalizatorului. Dacă în limba mai veche acesta din urmă apărea în interiorul propoziției concesive, antepus componentului focalizat (*de... şi*), în limba actuală se plasează mai ales în imediata precedență a conjuncției. De asemenea, s-a petrecut o specializare funcțională a conectorului *deşi,* care a devenit concesiv propriu-zis, după ce a trecut prin etapa condițional-concesivă.

2.3. Între conectorii concesivi sunt menționați adesea, pentru toate perioadele atestate ale limbii, şi conectori specific condiționali. Este într-adevăr posibil (dar relativ rar) ca un conector condițional să fie singura marcă a raportului concesiv: acest lucru se petrece într-un context în care propoziția descrie o posibilitate extremă. În exemplul (2), care include două condiționale (antepuse regentei şi introduse prin conjuncția *de*), şi două concesive (postpuse şi introduse prin *să*, construit, aici, cu verbe la condițional), valoarea concesivă a construcției şi a conjuncției este indicată de sensul propozițiilor introduse prin *să*, care exemplifică o situație extremă, practic imposibilă:

(2) **De** veri adeveri şi veri avea muiare necredincioasă, nu veri scăpa de nevoe, ***s****-ai lăcui în turnul Seminreanului,* ***să*** *ai fi îngrădit cu foc* (MC.1620: 137v)

În alte cazuri, a fost atribuită valoare concesivă unor condiționale doar prin interpretarea diferită a aşteptărilor contrazise; în exemplele (3a-b), lectura concesivă (Frâncu 2009: 225) presupune că situația descrisă în protază (pericolele) ar trebui să împiedice situația descrisă în apodoză (speranța); or, o asemenea presupoziție nu este garantată şi nici măcar justificată, ceea ce face mult mai probabilă interpretarea temporal-condițională:

(3) a. ***se*** *ară scula pre menre oaste,* pre el eu nedejduiescu (PH.1500-10: 21r)
b. ***Se*** *răgloti-se pre menre gloată,* nu se teame inrima mea (PH.1500-10: 21r)

Conectorii condiționali (*să, de*) pot avea, folosiți singuri, valoare concesivă, dar numai într-un set limitat de contexte, bine definite din punct de vedere semantic.

2.4. În secolul al XVI-lea existau deja conectori concesivi specializați: *măcar* şi *săva(i),* funcționând mai ales în locuțiunile conjuncționale *măcar că* şi *săva(i) că,* deja gramaticalizate. Cei doi conectori aparțin tipului etimologic de marcatori concesivi proveniți din expresii care exprimau lexical volitivul, dezideretivul. *Măcar* (cel mai probabil moştenit, în măsura în care gr. *makarie* intrase deja în latina populară, fiind transmis mai multor limbi romanice, Harris 1988: 78−79, Rudolph 1996: 188) intră în diferite alte construcții, cu grade

BDD-V1124 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:09:14 UTC)

variabile de gramaticalizare (*măcar de, măcar să*) şi se asociază frecvent unui conector condiţional şi unui focalizator (*măcar să... şi, măcar de... şi*) (v. infra, **3.4**). *Măcar* este cel mai stabil element concesiv, păstrându-se – în registrul popular − până în româna actuală.

Săva(i) că este rezultatul gramaticalizării (încheiate deja în secolul al XVI-lea, Zamfir şi Dinică 2009) unei secvenţe care cuprinde forma verbală de persoana a III-a a verbului *a vrea*. Foarte prezent în texte din secolul al XVII-lea, *săva(i) că* iese din circulaţie cu o rapiditate surprinzătoare după 1700 (Frâncu 1997: 369, Zamfir, Dinică 2009).

Dintre celelalte tipare de gramaticalizare, româna a folosit şi *construcţiile cu cuantificatori universali* (cu adjectivul *tot*): mai târzii şi pentru care s-a propus un model străin (calc după o formulă similară din greacă, apărut mai întâi în texte juridice, Frâncu 1977: 18–19). Construcţiile reprezintă totuşi un tipar universal, care s-ar fi putut foarte bine dezvolta şi spontan (având în vedere şi utilizarea concesivă a adverbului *tot / totuşi*). În afara locuţiunii conjuncţionale *cu toate că...*, restul construcţiilor se folosesc non-propoziţional, pentru circumstanţialul concesiv, cu acordul adjectivului: *cu tot* GN.m-n.sg, *cu toată* GN.f.sg. etc.

Din secvenţe care exprimă lexical *adversitatea, conflictul*, s-au format destul de târziu locuţiuni prepoziţionale (*în pizma, în ciuda, în pofida*, Frîncu 1977: 20−23), care intră şi în construcţii conjuncţionale (încă) negramaticalizate: *în ciuda faptului că..., în pofida faptului că...*

3. Tiparul *conector condiţional + focalizator*

În tiparul caracteristic, focalizatorul *şi* are funcţie scalară[1], semnalizând valoarea cea mai improbabilă dintr-o serie. În regentă pot apărea conectori adversativi (*însă, ce*) sau adverbe concesive corelative: *iară, încă* (cf. König 1985a: 271)[2].

Conectorii condiţionali care intră în acest tipar sunt în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea *să* < lat. SE, care va fi ulterior abandonat, şi *de*, cu etimologie controversată (prepoziţia moştenită din latină *de* sau conjuncţia slavonă *de*, cf. DELR). Li se vor adăuga ulterior *dacă* (în forma mai veche *deaca*, < *de* + *că* / *de* + *ca,* Drăganu 1924, Ciorănescu 2001, s.v. *de*), iniţial temporal, apoi condiţional[3] şi, sporadic, *când*, folosit cu valoare condiţională.

În secolul al XVI-lea, structurile cu *să* şi *de* sunt în concurenţă şi în variaţie chiar în interiorul aceleiaşi fraze:

(4) a. Aşijderea amu ***de*** *te* ***şi*** *grijeşti, ome, şi* ***să şi*** *socoteşti*, nemică nu veri face, deaca nu va vrea Dumnezeu (CC[2].1581: 242)

b. Iară ***de*** *se va* ***şi*** *după acesta glas rădica ispita şi năpastea şi duhul hitleanului, şi* ***să şi*** *foarte suflă cu turbureală (...),* iară acea puţină credinţă a noastră are a o purta Domnul şi mâna are a tinde (CC[2].1581: 299)

Pentru secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, ordinea dominantă a secvenţei este fixă: conectorul condiţional precedă focalizatorul, care se găseşte în imediata sa vecinătate, la

[1] De aceea, tipul de concesivă condiţională introdusă prin conectori de tipul *even if* este numit *concesivă condiţională scalară* de Haspelmath, König (1998).

[2] Vom sublinia, în exemplele care urmează, corelativele prin care se marchează suplimentar valoarea concesivă a construcţiei.

[3] Deşi cu sensul de bază temporal, *deaca* putea avea uneori valoare condiţională determinată contextual (ca şi relativul temporal *când*) încă din primele texte. Ulterior, valoarea condiţională devine dominantă.

BDD-V1124 © 2014 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:09:14 UTC)

începutul propoziției concesive, sau la distanță, în interiorul acesteia[1]. Ordinea corespunde celei a conectorilor concesivi cu structură similară din slavonă – **аштє** (...) **и** 'dacă şi' – şi din greacă ει + και 'dacă şi' (Olteanu 1975: 215). E însă puțin probabil ca ordinea din română să fie efectul unui calc sintactic livresc, pentru că este generală, în tipuri diferite de texte, manifestând mai curând o caracteristică a plasării particulelor focale în epocă.

3.1. Secvența *să (...) şi*

3.1.1. Asocierea conjuncției condiționale *să* cu focalizatorul *şi* (adverbial, accentuat) în propoziții concesive e destul de frecventă în secolul al XVI-lea (Avram 1960: 159) şi se păstrează şi în secolul al XVII-lea; ordinea e întotdeauna conjuncție – focalizator, cu acesta din urmă ocupând diferite poziții în propoziție: precedând un constituent sintactic – de exemplu un nume predicativ (5a-b), un subiect (5c) sau un complement (5d,e):

(5) a. ***să** eşti **şi** păcătos,* nu te mâhni (CC[2].1581: VI)
b. ***Să** iaste **şi** de puțin preț,* iară voi să o priimiți nu ca un lucru pementesc, ce ca un odor ceresc (CazV.1643: 2r)
c. ***să** i-ară fi **şi** cuvântul nebun,* ei-l fac mândru (FD.1592-604: 506v)
d. vinovatu se face, ***să** va avea **şi** lucrure bune multe* (CC[2].1581: 8)
e. *şi **s**-are hi făcut **şi** păcate* iertasă-vor lui (VRC.1645: 18v)

Focalizatorul aditiv *şi* este intercalat în forma verbală compusă de viitor (6c,f), condițional (6a,d,e,g) sau perfect compus (6b), după auxiliar (care poate fi şi însoțit de negație, 6e şi de clitice, 6g, apărând şi în forma compusă, 6g):

(6) a. cine va creade întru mine, ***s**-ară **şi** muri*, învie-va (CC[1].1567: 44v) [Ioan 11, 25][2]
b. ***s**-au **şi** greşit,* în acelaş ceas doară de acealea păcate cu adevăr se-au şi pocăit (CC[2].1581: 9)
c. că amu noi ***să** văm **şi** tăcea,* el ştie toată taina inimiei (CC[2].1581: 10)
d. ***s**-am **şi** muri,* să nu ne lepădăm de Hristos (CC[2].1581: 67)
e. ***Să** n-ai **şi** dobândi de ce te rogi*, încă să nu te mâhneşti (CazV.1643: 256r-v)
f. cela ce va creade în mine ***să** va **şi** muri* viia-va (NT.1648: 121r) [Ioan 11, 25]
g. şi ***se*** o are fi ***şi** luată,* încă se-i împarță (Prav.1581: 267r)

3.1.2. Cele două componente ale structurii concesive apar în secolul al XVI-lea şi în imediată vecinătate, într-o succesiune care ar fi putut favoriza sudarea lor (aşa cum se va întâmpla cu *deşi*). Textul în care succesiunea imediată *să şi* apare foarte des este *Evanghelia cu învățătură* a lui Coresi (CC[2].1581):

(7) a. Însă ***să şi** trupurile derepților răsipescu-se cu vreame,* ce iară se vor scula în slavă, că sfințite sânt (CC[2].1581: 103)
b. Ce ***să şi** în scriptură auzim acicea de şederi*, nu se cade şedearea a înțeleage (CC[2].1581: 92-93)

[1] Nu orice apariție a focalizatorului într-o propoziție introdusă de un conector condițional atribuie secvenței valoare concesivă: *E **de** nu **şi** se va şti nemică, chiamă-se întunecat* (Prav.1581: 259v).

[2] Versetul biblic apare în forme aproape identice în mai multe texte: *Cine va creade întru mine **să** ară **şi** muri, învie-va* (CT.1560-1: 210v); *Cine va creade întru mine, **să** ară **şi** muri, învie-va* (CC[2].1581: 99).

BDD-V1124 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:09:14 UTC)

c. propoveduiia cuvântul, ***să şi*** *însuş nu vrea* (CC^2.1581: 279)
d. cela iubitul ***să şi*** *răneaşte*, încă şi e iubit (CC^2.1581: 380)
e. Că ***să şi*** *n-avăm a trupului boală*, iară inima noastră de pururea e păzită cu grije de hitleanul (CC^2.1581: 433)
f. ***să şi*** *nu vrea elinii să lase idolii, bucatele,* însă den adeverita propovedanie nevoiți fură (CC^2.1581: 469)
g. ***să şi*** *scapă aceia înşişi de aceaia,* iară ai lor moşteani totuş au cu aceaia a se chinui şi a se osândi (CC^2.1581: 500)
h. Iară ***să şi*** *den uciderea trupului arată-se a fi spurcat*, ce nu se spurcă trupul (CC^2.1581: 607)

Compararea exemplelor din seturile (5), (6) şi (7) scoate în evidență faptul că alegerea secvenței disociate sau a celei nedisociate depinde în primul rând de structura elementului focalizat. Focalizarea unui constituent care nu ocupă primul loc în propoziție (după conector) conduce la disociere (5). Focalizarea unei întregi propoziții cu verbul în poziție inițială atrage plasarea semiadverbului în vecinătarea acestuia, cu două posibilități care depind de prezența sau absența auxiliarelor: formele cu auxiliar permit focalizatorului să apară între acesta şi infinitiv (sau participiu), (6), în vreme ce formele verbale simple sunt precedate de focalizator, realizându-se astfel secvența nedisociată conector–focalizator (7). Cliticele pronominale şi negația pot disocia, la fel, secvența conector condițional–focalizator. Aceste particularități de topică erau cele caracteristice focalizatorului aditiv *şi* în limba veche, admițând puține excepții (Ciompec 1985: 238–240); de altfel, ele s-au păstrat şi în româna actuală, cu minime posibilități de variație (descrise de Mîrzea Vasile 2012: 139–142). Astfel, o plasare a focalizatorului înaintea unei forme verbale compuse reprezintă o deviere față de poziția uzuală, putând atesta o fază avansată de solidaritate a grupării *să şi*:

(8) a. Că cum ***să ş****-ai arunca această în trei părți* de chin născătoare, tot împrotivă află-se săgetarea ei (CC^2.1581: 4)
b. Că cine creade den toată inema şi nădăjduiaşte spre el, ***să ş****-ară da* ***şi*** *tot şi* ***să ş****-ară deşerta,* nemică den ce i-e nevoie n-are a-i scădea lui (CC^2.1581: 452–453)

3.1.3. Secvența *să (...) şi* se folosea în secolul al XVI-lea şi pentru concesive condiționale (ipotetice), şi pentru concesive propriu-zise, reale.

În concesivele ipotetice – contextul inițial în care apărea conectorul, păstrându-şi valoarea condițională – se folosesc mai ales viitorul indicativului (9a) şi condiționalul (9b); în secolul al XVI-lea, conjuncția condițională *să* se construia extrem de rar cu conjunctivul (9c) (cf. Frâncu 2010: 222–223):

(9) a. acela ce-au luat binele, ***să şi*** *noi* ***nu văm vrea***, încăş va vesti el (CC^2.1581: 424)
b. ***s-am fi şi*** *mai derepți de toți, e alalții văm osândi,* vinovați osândeei fi-văm (CC^2.1581: 8)
c. Moşul şi strănepotul a lua doao veare premari apărați simt, ***se*** *nu se* ***şi*** *aceştia* ***afle*** *cumnați* (Prav.1581: 267r)

BDD-V1124 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:09:14 UTC)

În concesivele reale, verbele sunt la indicativ trecut (imperfect, 10a-b, perfect simplu, 10c) şi prezent (10d)[1]:

(10) a. ***să şi credea***, cu scârbă lă era (CC^2.1581: 136)
b. ***să şi ştiia*** *el*, ce nu ca tatăl ştiia, ce ca făcătoriul numai (CC^2.1581: 203)
c. Iară **să şi** *îngerii suind la ceriu şi pogorând* ***arătară-se*** *pre scară lu Iacov,* însă nu de vedearea aceluia ceriu grăiaşte scriptura (CC^2.1581: 515)
d. *Însă în masa trupească* ***să şi*** *bucate multe în multe chipure* ***sânt***, ce den ceale dentâi şi de al doilea rând ei se satură (CC^2.1581: 291)

În exemplele (10c,d) propoziția focalizată are constituenți tematizați, care precedă verbul, şi chiar deplasați la stânga înaintea conjuncției (10d).

Repetarea conjuncției după constituenți tematizați e un fenomen curent în limba veche:

(11) a. ***să şi*** *bucate multe şi în multe chipure* ***să*** *sânt,* însă puțin stau înainte, iară mai apoi scad (CC^2.1581: 291)
b. Că ***să şi*** *pre niminea* ***să*** *nu nevoiaşte Dumnezeu, nici-l sileaşte, ce ceare şi va să creadem noi cu voie,* însă să înțeleagem că tăriia ceaia marea a lu Dumnezeu iaste a creade limbile (CC^2.1581: 468)

3.1.4. Ieşirea din uz a construcției este probabil legată de dispariția conjuncției condiționale *să* (construite cu indicativul şi condiționalul, rar cu conjunctivul)[2]. Astfel, o posibilă gramaticalizare (prin sudura componentelor *să şi*) nu s-a mai realizat.

3.2. Secvența *de (...) şi* > *deşi*

3.2.1. Propozițiile concesive care conțin asocierea conjuncției condiționale *de* cu focalizatorul *şi* sunt deja frecvente în secolul al XVI-lea, intrând în concurență cu concesivele marcate de construcția echivalentă *să* (...) *şi.* Raportul de frecvență este însă în secolul al XVI-lea net în favoarea lui *să... şi* (Avram 1960: 159). Distribuția celor doi conectori complecşi este similară celei a conjuncțiilor condiționale din componența lor − *de* şi *să,* concurente în primele texte. Construcția *de* (...) *şi* se păstrează şi se fixează treptat, urmând un traseu tipic de gramaticalizare, prin pierderea disponibilităților combinatorii: se impune secvența fără intercalări, *de şi*, care va deveni o singură unitate lexicală. Noua unitate funcțională nu suferă modificări fonetice interne atunci când începe să fie scrisă ca un singur cuvânt (accentul secvenței în succesiune imediată a fost de la început pe focalizatorul *şi*). Schimbarea de intonație se poate urmări în trecerea de la construcția cu intercalări (în care, cum a observat Avram 1960: 178, accentul frastic cădea pe constituentul focalizat) la construcția în succesiune imediată, care capătă accent frastic propriu. Din punct de vedere semantic, valoarea procedurală a conectorului păstra inițial sensul condițional (în concesivele condiționale), devenind mai târziu pur concesivă (cu opacizarea originii condiționale, într-o formă lexicală neanalizabilă de vorbitori).

Ca şi în construcția *să... şi* (**3.1**), focalizatorul ocupă diferite poziții în propoziția concesivă, precedând un constituent sintactic:

[1] Prezentul (cu sens generic) este folosit şi în concesivele ipotetice.
[2] V. Avram (1960: 164). Pentru ieşirea din uz a conjuncției condiționale *să*, v. şi Frâncu (2009), Stan (2013: 249).

BDD-V1124 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:09:14 UTC)

(12) a. ***de*** *se vor face* ***şi*** *întregi de minte (...),* întru deşertu să ustenesc (CC[2].1581)
b. Ca când se leapădă cineva de un soţ, ***de****-l veade* ***şi*** *ucigându-l şi trăgându-l sau* ***şi*** *pre moarte ducându-l,* şi nu-i ajută lui, nici stă derept el, nici-l doare de el (CC[2].1581: 66)

sau urmând auxiliarului (eventual însoţit de negaţie şi clitice pronominale) dintr-o formă verbală compusă − de viitor (13a,b, d-f), condiţional (13c) sau perfect compus (13g):

(13) a. ***de*** *va* ***şi*** *treace vrun post de cealealalte să nu să poată griji creştinul de svânta cumenecătură să să cumenece,* iară acesta post nice într-un chip să nu treacă creştinului fără ispovedanie şi fără svânta cumenecătură (CazV.1643: 41r-v)
b. ***de*** *nu-i veri* ***şi*** *cumeneca pre dânşi pentru păcatul lor,* iară tot să-ţ fie ca şi nişte fii sufleteşti (ŞT.1644: 188)
c. ***De*** *aş* ***şi*** *fi rătăcit (au greşit în ceva) şi ară* ***şi*** *înnopta cu mine rătăcitura mea,* au cădea-vă-s-ar voauă să adaogeţi nevoia mea şi micşurarea mea? (SA.1683: 28v)
d. ***De*** *va* ***şi*** *vedea cu ochii cei trupeşti,* iară ochii sufletului orbi sânt (Mărg.1691: 5v)
e. Cine va crede întru Mine, ***de*** *va* ***şi*** *muri,* tot va trăi (ICP~1700: 72v) [Ioan 11, 25]
f. *Şi* ***de*** *va fi* ***şi*** *fost rămas*[1] *cinevaşi,* încă atâta s-au amestecat în cei mai de pe urmă lăcuitori, cât îngropaţi de tot sunt (CIst.1700-50: 72r)
g. iară ***de*** *am* ***şi*** *ştiut pre Hristos după trup,* iară de acum nu-L ştim (NT.1688: 243v) [II Cor. 5, 16]

Disocierea este produsă şi de cliticul pronominal:

(14) Iară ***de*** *să* ***şi*** *cheamă,* depreună cu numele să cheamă (ICP~1700: 49v)

3.2.2. Secvenţa continuă, fără intercalări, nu este de la început prezentă în textele care folosesc conjuncţia condiţională *de*[2]; înregistrările ei apar de abia în secolul al XVII-lea (Avram 1960: 155). Formele verbale simple, în absenţa unor constituenţi tematizaţi, sunt direct precedate de secvenţa *de şi* (în aceleaşi contexte în care apărea *să şi*):

(15) a. ***De şi*** *port chip de rob,* dară împărat sânt a toţ împăraţii! ***De şi*** *ceiu apă de la tine să beau,* **ce** eu am apă vie, prealuminată pururea curătoare în lume (Ev.1642: 474)
b. iară, ***de şi*** *iaste făptură,* dară e chipul lui Dumnezeu! (Ev.1642: 386-7)
c. ***deşi*** *are el şeapte draci mai cumpliţi decât sine,* iară noi avem şeapte sute de îngeri împrotiva lui (CazV.1643: 266r)
d. ***Deşi*** *ţine canoanele pre tocmeală besearica romanilor (...),* ce însă aceasta iaste ca cum ar sta împotriva încredinţării şi adeverinţii apostoleşti (Prav.1652: 500)
e. *necărturariul şi neînţeleptul om,* ***deşi*** *veade,* iară nu veade (Mărg.1691: 5v)

[1] Gruparea cuvintelor în scris pare să indice unităţile accentuale ale secvenţei, precum şi diferenţa între conjuncţia *şi* (prima ocurenţă) şi adverbul focalizator *şí* (a doua ocurenţă): ***şi****devafí* ***şí*** *fost rămas* **(**CIst 72r, facsimil, în original în alfabet chirilic).
[2] În CC[2].1581, unde *să şi* este frecvent, *de şi* nu are nicio ocurenţă.

BDD-V1124 © 2014 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:09:14 UTC)

Apariția în succesiune imediată favorizează sudura componentelor. În secolul al XVII-lea, chiar în același text, secvența varia între scrierea separată și cea legată, formând un singur cuvânt (Gherman 2011: 132). Modul de scriere nu este însă un criteriu semnificativ pentru stabilirea gradului de gramaticalizare, în limba veche. Prezența în text a unei secvențe fără pauze între cuvinte nu confirmă unitatea lexicală a formei, pentru că scrierea legată a cuvintelor cuprinse într-o unitate fonosintactică era o practică a epocii (v. nota de la ex. 13f). La fel, nimic nu împiedica scrierea separată a unei secvențe care alcătuia deja un conector unic, o unitate funcțională (între care nu mai apăreau intercalări). Oricum, edițiile cu transcriere interpretativă nu au păstrat întotdeauna situația din originalul în alfabet chirilic, preferând adesea formele de scriere mai apropiate de norma actuală; o eventuală discuție asupra gradului de sudură fologică și grafică nu se poate deci face doar pe baza lor. De exemplu, în ediția folosită din *Îndreptarea legii* conectorul *deși* a fost transliterat ca un cuvânt sudat, cu toate că versiunea originară în alfabet chirilic îl nota separat (**дєши**, p. 42, 77 etc)[1].

Un grad ridicat de independență al focalizatorului *și*, care își păstrează distribuția caracteristică în raport cu verbul − antepus formei simple vs. intercalat după clitic sau auxiliar − se poate observa foarte bine în cazul coprezenței celor două situații:

(16) nu că doară iaste vreadnic de osândă, ce de cununi, ***deși*** *tace și* ***de*** *să* ***și*** *defaimă* (Mărg.1691: 81r)

Exemple de acest tip sunt argumente în sprijinul ideii că, în ciuda numeroaselor atestări ale succesiunii imediate *de și* și chiar a scrierii legate *deși*, conectorul nu era total gramaticalizat la sfârșitul secolului al XVII-lea.

3.2.3. Conectorul concesiv *de (...) și / deși* introducea de la primele sale apariții − ca și *să (...) și* − propoziții concesive atât condiționale, cât și reale.

Formele verbale din concesivele condiționale sunt în mod predominant la viitorul indicativului (17a) sau la condițional (17b):

(17) a. Iară ***de*** *va* ***și*** *da neștine la beseareci și la săhastri și la rugători (...),* de puțin folos vor hi lui (CazV.1643: 347)

b. ***de*** *s-are* ***și*** *strica omul nostru cel den afară,* iară cel din lăuntru să înnoiaște în toate zile (VRC.1645: 10v)

Concesivele condiționale se pot construi și cu indicativul prezent; că nu este vorba de o aserțiune reală, ci de o ipoteză o demonstrează prezența în text a unui element nedefinit de tip „alegere liberă": *vreun, cândva* etc. (v. și Avram 2007: 268):

(18) a. ***Deși*** *vedzi* cândva *sămn groznic, /* Să nu te miri când să arată putearnic (Prav.1646: 34-35; scris legat; identic la începutul CazV.1643: 2).

b. iar ***de și*** *iaste cineva să arate dragoste către altul,* iaste mincinos și viclean, că o face au de vreo frică, au de vreo rușine, au pentru vreun cîștig rău. (AD.1722-5: 73r-v)

[1] În schimb, textul (ca și celelalte din epocă) grupează cu un cuvânt suport cliticele pronominale, marca *să* sau auxiliarul: *fiindui, săfie, valăsa, vafugi* etc. (p. 42). Facsimilele textului sunt disponibile online, pe site-ul Biblioteca digitală a Bucureștilor (http://digibuc.ro).

BDD-V1124 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:09:14 UTC)

În concesivele reale, verbele sunt la indicativ trecut (19b) sau prezent (19a,c):

(19) a. nu huli pre Dumnezeu, nice ponoslui judeţul celui direpţ, ***deşi*** *era mustrat de soţii lui* (Ev.1642: 171)
b. ***Deşi*** *sămt omului de treabă într-această lume,* cu lăcomie tot să nu strângă (CazV.1643: 289)
c. ***deşi*** *iaste trupul lui aici şi gândul lui afară,* folos nu are (Mărg.1691: 11r)

3.2.4. Aşadar, conectorul *deşi* nu era complet gramaticalizat la sfârşitul secolului al XVII-lea, păstrându-şi, aşa cum am văzut, atât posibilitatea de disociere, cât şi valoarea *concesiv condiţională*. De fapt, exemple de independenţă a focalizatorului care îşi păstrează preferinţele de topică şi valoarea concesiv condiţională se pot identifica chiar spre sfârşitul secolului al XVIII-lea:

(20) ***de*** *să va* ***şi*** *întâmpla vreodată să se cheme cinevaş din casa lui*, dar să nu să tragă cu sila făr de osebită poruncă domnească (Prav.1780: 72)

Conectorul este înregistrat de gramaticile vremii, începând cu Micu, Şincai 1780; totuşi, frecvenţa sa nu este mare şi nu va creşte surprinzător până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea[1]. Până la urmă, procesul de gramaticalizare va fi încheiat cu succes, într-o perioadă mult mai târzie decât cea pe care o urmărim aici. În româna actuală, *deşi* nu mai este disociabil, iar utilizarea sa concesiv condiţională sau ipotetică (valoare tipică, dar nu exclusivă pentru conectorul *chiar dacă*) nu mai este posibilă:

(21) a. ***Deşi*** *le-a fost frig, s-au plimbat.*
b. ***Chiar dacă*** *le-a fost frig, s-au plimbat.*
c. *****Deşi*** *n-ar şti răspunsul, ar spune ceva.*
d. ***Chiar dacă*** *n-ar şti răspunsul, ar spune ceva.*

3.3. Antepunerea focalizatorului faţă de conectorul concesiv

3.3.1. Ordinea inversă faţă de structurile deja discutate, respeciv construcţia în care focalizatorul precedă conectorul concesiv, este destul de rară, în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, pentru secvenţa *şi (...) să,* iar până la proba contrară este absentă pentru *şi (...) de*[2].

De fapt, secvenţele *şi (...) să* / *şi (...) de* sunt destul de prezente în texte, dar atribuirea unei valori concesive este incertă (adesea imposibilă) pentru că (în lipsa unor indicaţii asupra accentului frastic), *şi* este mai curând simplă conjuncţie coordonatoare, nu adverb focalizator aditiv[3].

Interpretarea lui *şi* ca focalizator şi a propoziţiei pe care o introduce drept concesivă par totuşi foarte probabile pentru *şi să,* în anumite exemple (22)[4]:

[1] Pentru prezenţa în gramatici şi în texte din secolul al XIX-lea a conectorului *deşi* şi pentru oscilaţiile în scrierea sa, v. Zafiu (2012: 345–347).

[2] Ordinea *şi... de* este atestată în secolul al XVIII-lea. Avram (1960: 167) o identifică la Constantin Cantacuzino şi în *Pravilniceasca Condică* (Prav.1790); cf. şi Avram (2007: 261), Stan (2013: 254).

[3] Avram (2007: 261) invită la prudenţă în privinţa eventualului caracter concesiv al secvenţelor *e de, e să,* presupunând că este vorba mai curând de coordonare copulativă.

[4] Exemplul (22c) este citat de Avram (1960: 156) şi (2007: 262).

BDD-V1124 © 2014 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:09:14 UTC)

(22) a. Iarră de va fi cumva vro muiare logodită tătâne-miu, apoi ***şi se*** *n-are fi dzăcut cu nusa,* nu poci a me însura cu nusa că mi se prinde îmă (Prav.1581: 229v)
b. ***Şi să****-i sântu cuvintele înțeleapte,* toț oamenii-ş bat gioc d-insul (FD.1592-605: 506r)
c. Că cu pierderea amu avuției şi şi alte năpăşti, cătră el trage pre noi, ***şi să*** *n-am vrea noi*, dulcele Dumnezeul nostru şi Domn (CC^2.1581: 262)

Încă din secolul al XVI-lea, tiparul se utilizează şi cu conectorul temporal *când*, folosit cu valoare condițională:

(23) *Deaci o nuntă ca acesta se aduce de e nuntă,* ***şi*** *muiarea* ***cându*** *va fi de doisprădzeace ai* (Prav. 1581, 217r-v)

Pentru conectorul temporal *dacă* (mai ales cu varianta *deaca*, în textele vechi) gruparea concesivă cu *şi* adverbial nu a fost identificată în textele din secolul al XVI-lea−al XVII-lea investigate. *Dacă* se specializează treptat pentru valoarea condițională, după ce în secolul al XVI-lea fusese mai ales temporal (Drăganu 1924).

3.3.2. Pentru perioada investigată, focalizatorul *chiar* nu este relevant. Aşa cum a arătat Mîrzea Vasile (2012: 177-194), acesta se pragmaticalizează destul de târziu ca focalizator; secvența *chiar să* e atestată la sfârşitul secolului al XIX-lea (Avram 1960: 167, Frâncu 2009: 395), iar locuțiunile *chiar de* şi *chiar dacă* se vor constitui de abia în secolul al XIX-lea (Avram 1960: 169, Zafiu 2012: 348–349).

3.3.3. În limba secolelor al XVI-lea−al XVII-lea, ordinea dominantă, aproape exclusivă, era cea în care conectorul condițional se plasa înaintea focalizatorului; această secvență a caracterizat un conector abandonat (*să şi)* şi a produs, în timp, conectorul gramaticalizat *deşi*. Construcțiile în curs de gramaticalizare din limba actuală (v. supra, **2.2**) sunt caracterizate de ordinea inversă, în care focalizatorul precedă conectorul condițional. S-a produs aşadar o schimbare a tiparului, cel vechi (prezent în epocă în greacă şi în slavonă) fiind înlocuit de cel similar conectorilor din latină şi din alte limbi romanice.

Raritatea extremă a construcțiilor în care focalizatorul *şi* să apară la stânga unui constituent inițial este concomitentă, în secolul a XVI-lea, cu fenomenul de evitare sistematică a plasării cliticelor la început de enunț; în aceeaşi perioadă, conectorul aditiv *şi* este folosit sistematic pentru legarea discursivă a enunțurilor.

3.4. Tipare concesive dublu marcate

Tiparul alcătuit din conector condițional şi focalizator interferează cu alți marcatori concesivi, în primul rând cu *măcar*, care apare pe prima poziție, în secvența *măcar să* (...) *şi* (24) sau *măcar de* (...) *şi* (25):

(24) a. Şi unchiul şi ginere ce va hi de pre nepoată de sor doa surori a lua nu se apără, ***macar se şi*** *iaste a şeasea spiță* (Prav.1581: 278r)
b. ***Macară să*** *sânt* ***şi*** *în multe chipuri daruri,* iară cinstea le iaste întocma (CC^2.1581: 353)
c. ***Macară să*** *s-are* ***şi*** *întoarce şi să hie iertat,* încă nu poate omul lepădat să cânte liturghie deacii (CazV.1643: 138)

BDD-V1124 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:09:14 UTC)

(25) a. pre aceştia să-i boteadze, ***macar de****-are fi* ***şi*** *săptămâna cea mare* (ŞT.1644: 30)
b. acolo, nimenea nu iaste stăpân, nici biruitoriu, ***măcară de****-ar fi* ***şi*** *sfântu cât de mare* (Mărg.1691: 57r)
c. ***măcară deşi*** *cu toate gârlele şi fântânile lumii ne-am spăla,* nu ne vom putea curăţi (Mărg.1691: 35v)
d. ***măcară deşi*** *lega câteodată cu ei pace (...),* iară încăş pentru oricare pricină mică să şi scorniia oşti (CIst.1700-50: 11v-12r)

Săva(i) apare mult mai rar în asemenea construcţii:

(26) a. nu ni să cade să căotăm înapoi, ***săvai să*** *ne-are hi* ***şi*** *cu greu* (CazV.1642: 370r)
b. *Şi,* ***săvai de*** *va* ***şi*** *birui neştine, nu se coronează, de nu va birui după leage* (BB.1688: 899) [1]

În aceste construcţii, *măcar* şi *săvai* marchează nonambiguu valoarea concesivă a propoziţiei.

Măcar se putea grupa şi cu focalizatorul, permiţând ordinea <**focalizator–conector condiţional>** în secvenţele *măcar şi* (...) *să* (27), *măcar şi* (...) *de* (28):

(27) a. *răpitoriu iaste şi camatnic,* ***macar şi*** *pre nimea* ***să*** *n-ară obidi* (CC[2].1581: 36)
b. *Pentr-aceea,* ***macar şi*** *toate bunătăţile* ***s****-am face şi toată leagea s-am împlea, să nu ne mărim, nice să ne lăudăm* (CazV.1643: 3r-v)
(28) a. ***Măcar şi*** *şapte ori în zi* ***de*** *va grăşi fratele tău ţie, (...) iartă-i lui* (NT.1648: 93r)
b. ***măcar şi*** *păcatele* ***de*** *va fi făcut erta-se-vor lui* (AIB.1710: 22r-v)

4. Concluzii

Tiparul alcătuit din conector condiţional şi focalizator, ilustrând unul dintre traseele tipice de gramaticalizare a marcatorilor concesivi, este foarte bine reprezentat în româna din secolele al XVI-lea-al XVII-lea. Realizarea destul de bine fixată în secolul al XVI-lea, *să şi*, nu-şi va continua procesul de gramaticalizare, dispărând din uz odată cu conjuncţia condiţională *să*. Traseul complet va fi parcurs de *de şi*, care va ajunge să se specializeaze pentru concesia reală, ilustrând perfect procesul deja observat pentru mai multe limbi. În româna actuală, ciclul de gramaticalizare este repetat, cu alt material lexical, de *chiar dacă* (procesul cel mai avansat) şi de echivalentele sale. Procesele contemporane marchează şi o schimbare în preferinţele de ordine a cuvintelor.

SURSE

AD.1722–5 = Antim Ivireanul, *Didahii*, în *Opere*, ed. G. Ştrempel, Bucureşti, Minerva, 1972, p. 1–238.
AIB.1710 = Antim Ivireanul, *Învăţătură bisericească*, în *Opere*, ed. G. Ştrempel, Bucureşti, Minerva, 1972, p. 364–83.
BB.1688 = *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului şi Noului Testament*, Bucureşti, Editura Institutului Biblic, 1977 [1688].

[1] Un alt exemplu, din Dosoftei, în Avram (2007: 263).

BDD-V1124 © 2014 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:09:14 UTC)

BG.1939 = *Biblia, adică Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului şi a Noului Testament*, trad. Vasile Radu şi Gala Galaction, Bucureşti, Fundaţia pentru Literatură şi Artă „Regele Carol II".

CazV.1643 = Varlaam, *Cazania*, ed. Jacques Byck, Bucureşti, Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă.

CC[1].1567 = Coresi, *Tâlcul evangheliilor şi molitvenic românesc*, ed. Vladimir Drimba, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1998, p. 31–187.

CC[2].1581 = Diaconul Coresi, *Cartea cu învăţătură*, ed. Sextil Puşcariu şi Alexie Procopovici, Bucureşti, Atelierele Grafice Socec, 1914.

CIst.1700–50 = *Istoria Ţărâi Rumâneşti atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino*, ed. Otilia Dragomir, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2006.

CPr.1566 = *Lucrul apostolesc tipărit de diaconul Coresi,* ed. I. Bianu, Bucureşti, Cultura Naţională, 1930.

CT.1560–1 = *Tetraevanghelul tipărit de Coresi. Braşov 1560 – 1561*, ed. Florica Dimitrescu, Bucureşti, Editura Academiei, 1963.

Ev.1642 – *Evanghelie învăţătoare (Govora, 1642)*, ed. Alin-Mihai Gherman, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2011.

FD.1592–604 = *Floarea darurilor,* ed. Alexandra Roman Moraru, Bucureşti, Minerva, 1996, p. 119–82.

ICP.~1700 = Ioan Cantacuzino, *Patru apologii pentru religia creştină şi Patru oraţii*, traduse în limba română la mijlocul secolului al XVII-lea de Nicolae Spătarul (Milescu), ed. E. Dima, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 2010.

Mărg.1691 = Ioan Gură de Aur, *Mărgăritare*, ed. R. Popescu, Bucureşti, Libra, 2001.

MC.1620 = Mihail Moxa, *Cronica universală*, ed. G. Mihăilă, Bucureşti, Minerva, 1989.

Micu, Şincai 1780 = Samuil Micu, Gheorghe Şincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, I (1780); II (1805), ed. M. Zdrenghea, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980.

NT.1648 = *Noul Testament*, reeditat, Alba Iulia, Editura Arhiepiscopiei Ortodoxe Române, Reîntregirea, 1998.

PH.1500–10 = *Psaltirea Hurmuzaki*, ed. Ion Gheţie şi Mirela Teodorescu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005.

Prav.1581 = *Pravila ritorului Lucaci*, ed. I. Rizescu, Bucureşti, Editura Academiei, 1971.

Prav.1646 = *Carte românească de învăţătură. 1646*, ed. A. Rădulescu, Bucureşti, Editura Academiei, 1961.

Prav.1652 = *Îndreptarea legii*. 1652, ed. Colectivul pentru vechiul drept românesc condus de acad. A. Rădulescu, Bucureşti, Editura Academiei RPR, 1962 (Adunarea izvoarelor vechiului drept românesc scris, 7), p. 33–631.

Prav.1780 = *Pravilniceasca condică,* 1780, ed. A. Rădulescu, Bucureşti, Editura Academiei, 1957, p. 36-156.

SA.1683 = Ioan Zoba din Vinţ, *Sicriul de aur*, ed. A. Goţia, Bucureşti, Minerva, 1984.

ŞT.1644 = *Şeapte taine a besearecii, Iaşi, 1644*, ed. I. Mazilu, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 2012, p. 173-259.

VL.post1613 = Sfântul Ierarh Varlaam, Mitropolitul Moldovei, *Leastviţa sau Scara raiului de Ioan Scărarul*, ed. Oana Panaite, Iaşi, Trinitas, 2007.

VRC.1645 = Varlaam, *Răspunsul împotriva catihismusului calvinesc*, în *Opere*, *Răspunsul împotriva catihismusului calvinesc*, ed. Mirela Teodorescu, Bucureşti, Minerva, 1984.

BIBLIOGRAFIE

Avram, Mioara, 1960, *Evoluţia subordonării circumstanţiale cu elemente conjuncţionale în limba română,* Bucureşti, Editura Academiei R.S.R.

BDD-V1124 © 2014 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:09:14 UTC)

Avram, Mioara 2007, „Propoziția circumstanțială concesivă”, în Mioara Avram (coord.), *Sintaxa limbii române în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, Bucureşti, Editura Academiei Române, p. 260−269.
Bara, Mariana, 2013, „Comportamentul discursiv al adverblui *chiar* în limba română actuală”, în Rodica Zafiu, Ariadna Ştefănescu, Carmen Mîrzea Vasile, Raluca Brăescu (eds), *Limba română – variație sincronică, variație diacronică, II,* Bucureşti, Editura Universității din Bucureşti, 9–18.
Bertocchi, Alessandra, Mirka Maraldi, 2011, „Conditionals and concessives”, în Philip Baldi, Pierluigi Cuzzolin (eds), *New Perspectives on Historical Latin Syntax, 4. Complex Sentences, Grammaticalization, Typology*, Berlin, De Gruyter, p. 93−194.
Chen, Guohua, 2000, „The grammaticalization of concessive markers in Early Modern English”, in: Fischer, Olga, Anette Rosenbach and Dieter Stein (eds.), *Pathways of Change: Grammaticalization in English*, Amsterdam / Philadelphia, John Benjamins, 2000, 85–110.
Ciompec, Georgeta, 1985, *Morfosintaxa adverbului românesc. Sincronie şi diacronie*, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică.
Ciorănescu, Alexandru, 2001, *Dicționarul etimologic al limbii române*, ed. de Tudora Şandru Mehedinți şi Magdalena Popescu Marin, Bucureşti, Editura Saeculum I.O., 2001 [1954–1966].
DELR − Marius Sala, Andrei Avram (ed.), 2011, *Dicționarul etimologic al limbii române (DELR)*, Volumul I, A–B, Bucureşti, Editura Academiei Române.
Dragomirescu, Gheorghe N., 1939, *Sintaxa propozițiunilor independente cu privire specială asupra coordonatelor adversative comparate cu subordonata concesivă,* Braşov, Astra.
Drăganu, Nicolae, 1924, „Conjuncțiile *de* şi *dacă* (un capitol de sintaxă românească)”, *Dacoromania*, III, 251–284.
Frâncu, Constantin, 1977, „Formarea şi evoluția complementului concesiv în limba română”, *Studii şi cercetări lingvistice*, XXVIII, 1, 15–28.
Frâncu, Constantin, 1997, „Sintaxa”, în Ion Gheție (coord.), *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*, Bucureşti, Editura Academiei Române, p. 147–174; 347–375.
Frâncu, Constantin, 2009, *Gramatica limbii române vechi (1521–1780)*, Iaşi, Casa Editorială Demiurg.
Frâncu, Constantin, 2010, *Conjunctivul românesc şi raporturile lui cu alte moduri*, ediția a II-a revăzută şi adăugită, Iaşi, Casa Editorială Demiurg Plus.
GA 1966 − Al. Graur (coord.), *Gramatica limbii române*, II, ediția a II-a revăzută şi adăugită, tiraj nou, Bucureşti, Editura Academiei.
GALR 2008 − Valeria Guțu Romalo (coord.), *Gramatica limbii române*, II. *Enunțul*, tiraj nou, revizuit Bucureşti, Editura Academiei Române.
GBLR 2010 − Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Gramatica de bază a limbii române,* Bucureşti, Univers Enciclopedic Gold.
Gherman, Mihai-Anton, 2011, „Studiu introductiv”, în *Evanghelie învățătoare (Govora, 1642)*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 5–152.
Harris, Martin, 1988, „Concessive clauses in English and Romance”, in: John Haiman, Sandra A. Thompson (ed.), *Clause combining in grammar and discourse*, Amsterdam / Philadelphia, John Benjamins, 71–99.
Haspelmath, Martin, Ekkehard König, 1998, „Concessive conditionals in the languages of Europe”, in Johan Van der Auwera (ed.), *Adverbial constructuins in the languages of Europe*, Berlin / New York, Mouton de Gruyter, 563–640.
Heine, Bernd, Tania Kuteva, 2002, *World Lexicon of Grammaticalization*, Cambridge, Cambridge University Press.
Hopper, Paul, Elizabeth C. Traugott, 2003 [1993], *Grammaticalization*, Cambridge, Cambridge University Press.

BDD-V1124 © 2014 Editura Universității din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:09:14 UTC)

König, Ekkehard, 1985a, „Where do concessives come from? On the development of concessive connectives", in Fisiak, J. (ed.), *Historical Semantics – Historical Word Formation*, Berlin / New York, Mouton, 263–282.
König, Ekkehard, 1985b, „On the history of concessive connectives in English. Diachronic and synchronic evidence", *Lingua*, 66, 1–19.
König, Ekkehard, 1986, „Conditionals, concessive conditionals and concessives: Areas of contrast, overlap and neutralization", in E.C. Traugott, A. ter Meulen, J. Snitzer Reilly and Ch. A. Ferguson (eds), *On Conditionals***,** Cambridge, Cambridge University Press, 229–246.
Lindschouw, Jan, 2011, *Étude des modes dans le système concessif en français du 16e au 20e siècle et en espagnol moderne: Evolution, assertion et grammaticalisation*, København, Museum Tusculanum.
Mîrzea Vasile, Carmen, 2012, *Eterogenitatea adverbului românesc: tipologie şi descriere*, Bucureşti, Editura Universității din Bucureşti.
Olteanu, Pandele, 1975, „Sintaxa", în Pandele Olteanu (coord.), *Slava veche şi slavoma românească*, Bucureşti, Editura didactică şi pedagogică, 169–226.
Rosetti, Alexandru, 1978, *Istoria limbii române*, ed. a II-a, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică.
Rudolph, Elisabeth, 1996, *Contrast. Adversative and Concessive Relations and their Expressions in English, German, Spanish, Portuguese on Sentence and Text Level*, Berlin / New York, Walter de Gruyter.
Stan, Camelia, 2013, *O sintaxă diacronică a limbii române vechi*, Bucureşti, Editura Universității din Bucureşti.
Zafiu, Rodica, 2009, „Evoluția adverbelor de timp *atunci, acum, apoi* către statutul de mărci discursive", în Rodica Zafiu, Gabriela Stoica, Mihaela N. Constantinescu (eds), *Limba română. Teme actuale. Actele celui de-al 8-lea Colocviu al Catedrei de limba română,* Bucureşti, Editura Universității din Bucureşti, 2009, 779–793.
Zafiu, Rodica, 2012, „[Secolul al XIX-lea.] Sintaxa", în Gh. Chivu et al. (eds), *Studii de istorie a limbii române. Morfosintaxa limbii literare în secolele al XIX-lea şi al XX-lea*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2012, 283–378.
Zamfir, Dana-Mihaela, Andreea Dinică, 2009, „Quelques cas de grammaticalisation des formes flexionnelles du verbe *a vrea* «vouloir» en vieux daco-roumain : les conjonctions et locutions conjonctionnelles disjonctives et concessives *(să) veri (că)* « ou; soit; soit même; bien que », *săva(i) (că)* « idem »", ms., Universitatea din Bucureşti.

STAGES IN THE GRAMMATICALIZATION OF CONCESSIVE MARKERS: THE PATTERN **CONDITIONAL CONNECTOR + FOCUS PARTICLE** IN 16th-17th CENTURY ROMANIAN

(*Abstract*)

The association of a conditional conjunction with a focus particle is one of the most productive patterns for the grammaticalization of concessive connectives from a cross-linguistic perspective. In Romanian, this pattern produced a totally obsolete connector *să (...) şi* 'even if'; 'although', a fully grammaticalized (factual) concessive marker – *deşi* 'although' –, and eventually many other conditional concessive markers (*şi de, chiar de, chiar dacă* 'even if, even though', etc.). The diachronic variation process is characterized by important changes in the word order (postposition vs. preposition of the focalizer, in relation to the conditional marker: *de şi* vs *şi de*). Corpus data confirm the productivity of this pattern in Romanian, and indicate the recurrence of the *concessive conditional > proper concessive* cycle.

BDD-V1124 © 2014 Editura Universității din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:09:14 UTC)